

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

İstanbul — 1986

DİRAYET MÜFESSİRİ İBN ABBAS

Doç. Dr. Ali ÖZEK

Tefsir ilminde müstesna bir yeri olan Abdullah İbn Abbas, başlangıçtan zamanımıza kadar gelen kanaate göre bir rivayet tefsircisi, kendisine nisbet edilen ve bugün basılmış nüshaları elimizde bulunan İbn Abbas tefsiri de bir rivayet tefsiri olarak bilinmektedir. Esas itibarıyla bu bilgi bir yönüyle doğrudur; ancak, diğer bir yönüyle eksiktir. İşte biz, bu araştırmada İbn Abbas'ın şimdiye kadar üzerinde durulmamış bir yanını, yani onun bir dirayet müfessiri oluşunu ele alacağız.

Bu husucu ortaya koymak için biz önce kısa olarak mumaileyhin hayatından ve ilmi şahsiyetinden bahsedeceğiz, sonra da Kur'an'ı akli ve edebî ölçülere dayanarak nasıl tefsir ettiğini ve bu şekilde yapılan tefsir tarzının neden dirayet tefsirciliği olduğunu isbata çalışacağız.

İBN ABBAS'IN HAYATI

İbn Abbas diye tanınan zatın adı, Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdumenaftır. Resulullah (S.A.V.)'in amcasının oğludur. Bilindiği gibi Hz. Abbas, Peygamberimiz'in kendisine inanan ve kendisini destekleyen en zengin amcasıdır. Abdullah b. Abbas ilk zamanlarda Mekki (Mekkeli) olarak tanınmış ise de sonra Medeni ve Taifi nisbeleri ile de tanınmıştır. Bugün Taif'de kendi adını taşıyan bir camii vardır.

Bir rivayete göre hicretten üç sene önce, diğer bir rivayete göre ise 5 sene önce Mekke-i Mükerrreme'de Hâşimoğulları oymağında dünyaya gelmiştir. Bu duruma göre, Resulullah (S.A.V.) vefat ettiğinde kendisi 13 veya 15 yaşında idi.

Annesi, Ümmü'l-Fazl Lübâbe binti'l-Hâris el-Hilâliyye'dir. Lübâbe'nin İslâm tarihinde müstesna bir yeri vardır. Zira, pek çok rivayete göre Hz. Hatice'den sonra İslâm'ı kabul eden ikinci kadındır. Peygamberimiz'in hanımlarından Meymune validemizin de kız kardeşidir. Böylece Lübâbe, Peygamberimiz'in baldızıdır. Onun için İbn Abbas çocuk iken Resulullah'ın evine sık sık gelir, hatta bazı geceler teyzesinin yanında kalırdı.

İbn Abbas, hayatı idrak etmeye başladığı ilk çocukluk yıllarında kendisini âhir zaman Peygamberinin kucağında, O'nun manevî muhitinde bulmuş, bilgilerinin pek çoğunu bizzat Resulullah'dan öğrenmiştir. Diğer bir ifade ile İbn Abbas, Resulullah'ın en iyi öğrencisi olmuştur. Bu sebebledir ki, Resulullah'ın O'nun hakkında takdir edici sözleri varid olmuş, ilim sahibi olması için dua etmiştir.

İbn Abbas, Hz. Ömer'in de sevgi ve takdirini kazanmıştır. Muhtemelen onun ikinci bilgi kaynağı Hz. Ömer'dir. Hz. Osman zamanında zuhur eden fitnede daima akılcı yolu tutmuş, Hz. Hüseyin'in Kerbela'ya gitmesine mani olmak için büyük gayret sarfetmiştir; fakat, önleyememiştir. Hayatı boyunca ilimle uğraşmıştır. İbn Hacer'in, Tehzîb et-Tehzîb'de naklettiğine göre Yezid b. el-Esam şöyle demiştir:

«Hz. Muaviye hacca gitmişti; yanında büyük bir cemaat vardı. Aynı sene İbn Abbas da haccetmişti. O'nun yanında da büyük bir cemaat vardı. Fakat, bu cemaat İbn Abbas'dan ilim tahsil eden talebeleri idi.».

İbn Abbas, 71 yaşında iken hicri 68 senesinde Taif'te vefat etmiştir¹.

MUHADDİS OLARAK İBN ABBAS

Abdullah b. Abbas hadiste M ü k s i r û n dandır. 1660 hadis rivayet etmiştir. Hadis kitapları arasında sıhhat derecesi bakımından ilk sırayı alan B u h â r î ve M ü s l i m , İbn Abbas'ın rivayet ettiği 75 hadiste ittifak etmişlerdir. Bu ittifakın dışında İbn Abbas'tan Buhârî 28, Müslim ise 49 hadis rivayet etmişlerdir. Buna göre İbn Abbas'tan Buhârî ve Müslim'de toplam 152 hadis rivayet edilmiştir.

İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadislerden bir kısmını direkt Resulullah'tan, bir kısmını da babasından, annesinden, kardeşi Fazl'

dan, teyzesi Meymune validemiz'den, ayrıca Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Muaz b. Cebel, Ebû Zerr, Ubeyy b. Kâ'b, Ebû Hüreyre, Təmim ed-Dâri, Hâlid b. el-Velid, Usâme b. Zeyd, Ammar b. Yasîr, Ebû Saîd el-Hudri, Ebû Talha'l-Encari, Muaviye b. Ebî Süfyan, Hz. Aişe, Ümmü Hânî' gibi nice büyük sahabiden rivayet etmiştir.

Ayrıca kendisinden de iki oğlu Ali ve Muhammed, torunu Muhammed b. Ali, kardeşi Kesîr b. el-Abbas, Abdullah b. Ömer, Sa'lebe b. el-Hakem el-Leysî, el-Misver b. Mahreme gibi sahabilerle birlikte tabiinden ve diğerlerinden pek çok kimse hadis rivayet etmiştir.

Abadile-i erbaa diye bilinen hadis ve fıkıh ilm'inde ün yapmış dört Abdullah'dan biridir. Bunların sırası şöyledir: Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. ez-Zübeyr, Abdullah b. Amr b. el-As.

İLMİ ŞAHSİYETİ

İbn Abbas'ın çocukluğu, Resûlullah'ın yanında geçmiştir. Sahih-ı Buhârî'de gelen bir rivayete göre Peygamberimiz O'nu kucaklamış «Yâ Rab! Ona hikmeti (İlmi) öğret, onu dine fakih eyle.» diye dua etmiştir. İbn Abbas'ın kendi naklinde ise, «Resûlullah (S.A.V.) alnımı sıvazladı ve sonra şöyle dua etti: Ey Allahım! Onu mübarek eyle ve onun ilmini genişlet.» şeklinde geçmektedir.

Tabakat İbn Sa'd'da, Yahya b. Saîd el-Ensâri'den şöyle nakledilmiştir: Zeyd b. Sâbit vefat edince Ebû Hüreyre şöyle dedi: «Bu ümmetin mürekkebi (âlimi) öldü; ama, Allah Teâlâ'nın İbn Abbas'ı ona halef kılması umulur.» İbn Abbas hakkında Atâ, «Onun meclisinden daha kıymetli bir meclis görmedim. Zira, onun bulunduğu yerde fıkıh bol, manevî huzur fazla olurdu. Hukukçular ve tefsirciler onun yanına gelir ve ders alırlardı.» demiştir.

Tâvûs demiştir ki, Resulullah'ın ashabından 70 tanesini gördüm. Onlar bir meselede anlaşmazlığa düştüğünde hemen İbn Abbas'a müracaat ederlerdi.

Mesruk da «İbn Abbas'ı gören daima onun için, insanların en güzeli, en güzel konuşanı ve en âlimi derdi.» demiştir.

Abdurrazzak şöyle nakleder: «Muhacirler, İbn Abbas'a çok büyük değer veren Hz. Ömer'e «İbn Abbas'a dua ettiğin gibi bize de

dua etmez misin?» dediler. Hz. Ömer cevaben: «O, yaşlıların gencidir. Onun isteyen bir dili, düşünen bir kalbi vardır.» dedi.

Eş-Şa'bî'den şöyle nakl olunmuştur: Bir gün Zeyd b. Sâbit bineğine binmişti. O sırada orada bulunan İbn Abbas, hayvanın yularından tuttu. Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit: «Ey Resulullah'ın amcaoğlu! Böyle yapma.» dedi. İbn Abbas ise şöyle cevap verdi: «Biz, ilim adamlarımıza böyle hürmet etmekle emrolunduk.» Bunun üzerine Zeyd b. Sâbit, İbn Abbas'ın alınından öptü ve «Biz de Peygamberimiz'in ehl-i beytine böyle hürmet etmekle emrolunduk.» dedi.

Abdullah b. Dinar şöyle anlatmıştır: Bir adam Abdullah b. Ömer'e gelerek, «Kânetâ retkan... (el-Enbiya/30) âyetini sordu. İbn Ömer adama: «İbn Abbas'a git, ona sor, geri gel, alacağın cevabı bana bildir.» dedi. Adam, İbn Abbas'a gitti, sordu. O şöyle cevap verdi:

« S e m â v â t r e t k â idi, yani yağmur yağdırmıyordu. Yeryüzü de r e t k â idi, nebat bitirmiyordu. Gökyüzünü yağmurla deldi, yeryüzünü de nebatla deldi.»

Adam İbn Ömer'e geldi, duyduklarını anlattı. Bunun üzerine İbn Ömer: «İbn Abbas'a doğru ilim verilmiştir. Her ne kadar onun Kur'ân'ı tefsir hususundaki cür'etini beğenmiyorum idiysem de şimdi anladım ki o gerçekten büyük bir âlimdir.» dedi.

İbn Abbas hakkında İbn Esîr şöyle der: Kendinden önce söylenmiş ve rivayet edilmiş hadislerle ilgili hususları hiç kimse İbn Abbas kadar bilmezdi. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman devrine ait kaza işlemlerini en iyi bilen o idi. Yani, yeni ilmî izahlar yapmak hususunda devrinin en güçlü âlimi idi. İlmî izaha ihtiyaç duyulan konularda hiç kimse ondan daha güçlü değildi.

O, şiir, Arap dili, tefsir, hesap, ferâiz konularında devrinin en güçlü âlimi olarak tanınırdı. İbn Abbas, hayatı boyunca haftada bir gün fıkıh, bir gün megâzî, bir gün de eyyam-ı Arap ile uğraşır.

MÜFESSİR OLARAK İBN ABBAS

İbn Abbas, rivayet asrında, yani ilimlerin daha çok rivayet yoluyla nakledildiği devirde yaşamış olmasının sebebi ile her şeyden önce önemli bir rivayet müfessiri olarak bilinmektedir. İbn Abbas gibi genç bir sahabinin Kur'ân'ı rivayet yolu ile tefsir etmesi de-

mek, âyetlerin tefsiri hakkında birinci derecede Resulullah (S.A.V.)'den duyduklarını, ikinci derecede ise Resulullah'tan ilim öğrenmiş olan sahabilerden duyduklarını nakletmesidir. Demek oluyor ki, yaptığı tefsirlerde kendi aklı gücünü kullanmıyor, sadece başta Resulullah olmak üzere başkalarından duyduklarını nakletiyor.

Halbuki İbn Abbas'ın tefsirleri bu söylenenden çok farklıdır. Bu farklı durumları maddeler halinde ele almak mümkündür:

1. Peygamberimiz'in vefatı esnasında İbn Abbas'ın onüç yaşında olduğunu kabul edersek, yaptığı tefsirlerin tümünü Resulullah (S.A.V.)'den işitmiş olması imkânsızdır. Olsa olsa Resulullah (S.A.V.) ile uzun süre beraber olan büyük sahabilerden işitmiş olabilir. Gerçek de budur. Zira o, başta dört halife olmak üzere uzun süre Resulullah (S.A.V.) ile beraber bulunan değerli sahabilerden çok şey nakletmiştir.

2. Bundan öte İbn Abbas'ın Kur'ân-ı Kerim'de kullandığı iki mühim metod vardır: Bunlardan biri, rivayete ilâveten aklını kullanarak dirayet tefsirleri yapması. İkincisi de Kur'ân'ın tefsirinde Arap şiirini kullanması. Nitekim Suyutî'nin el-İtkan'da naklettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir:

«Şiir Arabın divanıdır (Dil ve tarihte müracaat kaynağıdır.). Cenâb-ı Allah'ın Arap dili ile indirdiği Kur'ân'da anlamadığımız mânâlar olursa Arabın divanına müracaat eder, müşkillerimizi onunla hallederiz.» İşte ilk defa Hz. Ömer'den, sonra İbn Abbas'ın, daha sonra da ez-Zemahşeri'nin kullandığı metod budur. Kur'ân'ı bu tarzda tefsir etmek, dirayet tefsiridir. Bu konuda ez-Zemahşeri herkesce bilindiği gibi Kur'ân'ı Arap dilinin sarf, nahiv, belâgat ile ilgili dil inceliklerini kullanarak akli tefsirler yapmıştır. Hz. Ömer de, mânâsı tam anlaşılmayan âyetleri tefsir konusunda muhtelif kabilelerden bazı kimseleri çağırır, âyeti onlara okur, herkese ne anladığını sorardı. Neticede, yapılan tefsirlerden en uygun olanı ile amel ederdi. Ashında bu, henüz elde yazılı lügatların bulunmadığı bir devirde bir ölçüde lügat görevi yapıyordu.

İbn Abbas'a gelince onun durumu el-İtkan'da şöyle anlatılıyor:

İsa b. De'b ile Abdullah b. Ebû Bekir dediler ki: «Bir gün Abdullah b. Abbas, Kâbe'nin avlusunda idi. İnsanlar etrafına toplan-

mış, herkes ona Kur'an tefsiri hakkında soru soruyordu. Bu esnada orada bulunan Nâfi' İbnü'l-Ezrak Necde'ye: «Kalk, elinde sağlam bilgiler olmadığı halde Kur'an'ı aklı ile tefsire cesaret eden şu adama gidelim, dedi. Kalktılar, İbn Abbas'ın yanına gittiler:

«Biz sana Allah'ın Kitabı'ndan bazı âyetler soracağız. Onları bize Arap dilinden delillerini getirerek tefsir etmeni istiyoruz. Çünkü Allah, bu Kur'an'ı belâgatlı Arap dili ile indirmiştir.» dediler. İbn Abbas ise «İstediklerinizi sorunuz.» dedi.

Nâfi; el-Meâric 70/37 âyetinde geçen «

عن اليمين وعن الشمال عزين

» cümlesindeki « عزين » nin ne mânâyâ geldiğini sordu.

» خلق الرفاق » (Aynı düşünce de arkadaşlar halkası)

si) diye cevap verdi. Bunun üzerine: «Arap o kelimeyi bu mânâda kullanmış mıdır?» dedi. İbn Abbas: «Evet, Ubeyd b. el-Ebras şöyle

der: « فجاوا يهرعون اليه حتى - يكونوا حول منبره عزينا

ona doğru koşarlar da minberi etrafında bir halka oluştururlar (âyette ve şiirde geçen « عزين » kelimesi aynı düşünceye sahip, aynı yolda olan arkadaşlar topluluğunun oluşturduğu halka demektir.

Dediler ki: «el-Maide 5/35 âyetindeki « ابتهوا اليه الوسيلة ne demektir?» İbn Abbas: «İhtiyaç demektir», dedi. «Arap bu kelimeyi o mânâda bilir mi?»

— Evet, Antere şöyle der:

إن الرجال لهم اليك وسيلة - ان يأخذوك تكحلي وتخضبي

Şübhesiz erkeklerin sana ihtiyacı vardır. Eğer onlar seni alırlarsa gözlerine sürme çek ve kınalan.

Sordular: «el-Mâide 5/48 âyetinde geçen « شرعة و منهاج ne demektir?»

— « الشرعة » din, « المنهاج » yol demektir.

— «Araplar bu mânâyı bilir mi?»

— Evet, Ebu Süfyan b. el-Hâris şöyle der:

لقد صدق المؤمن بالصدق والهدى - وبين للإسلام ديناً ومنهجاً

Kendisine güvenilen cmin, doğruluğu ve hidayeti söyledi. İslâmın yolunu ve ahkâmını açıkladı.

Sordular: «el-En'âm 6/99 âyetinde geçen

إذا أثمر وينعه ne demektir?»

— «Olgunlaşması ve ulaşması» demektir.

— Arap bunu bu mânâda kullanmış mıdır?

— Evet, şâir şöyle der:

إذا ما مشت وسط النساء تأودت - كما اهتز غضن ناعم النبت يانع

(Kadınlar arasında yürüdüğü zaman, yumuşak ve olgun bir dalın sallandığı gibi sallanır).

Sordular: el-A'raf 7/26. âyette geçen ريش ne demektir?

— الریش mal demektir.

— Arap onu bu mânâda kullanır mı?

— Evet, şâir şöyle der:

فرشني بخير طال ما قد بريتني - وخير الموالى من يرش ولا ييري

Beni yonttukça bana mal ver, zira efendilerin iyisi verir fakat almaz.

Sordular: Sûretü'l-beled 90/4 âyetinde geçen كبد (Kebed) ne demektir?

— İtidal ve istikamet demektir.

— Arap bu kelimeyi o mânâda tanır mı?

— Evet, Lebîd b. Rabîa şöyle der:

يا عين هلا بكيت أريد ان - فضا وقام الخصم في كبد

Ey göz! Keşki Erbet'de hasımlarla karşı karşıya geldiğimizde ağlasaydın.

Sordular: «Sûretü'n-Nûr, 24/43 âyetindeki

يكاد سنا برته يذهب بالأبصار ne demektir?»

- Işık demektir.
- Arap onu bu mânâda kullanır mı?
- Evet, Ebû Süfyan b. el-Hâris şöyle der:

يدعوا الى الحق لا يبغي به بدلا - يجلوبضوه سناه داجي الظلم

Hakkı çağırır, karşılık beklemeyiz, Onun ışığı ile karanlık geceler aydınlanır.

el-A'raf, 7/40 âyetinde geçen حتى يلج الجمل في سم الخياط

cümlesindeki «Cemel» kelimesinin tefsirinde ez-Zemahşerî İbn Abbas'tan şöyle nakleder: Şüphesiz en güzel benzetme (teşbih) Allah'ın benzetmesidir. Onun için burada güzel ve münasip olan, deveyi ipliğe değil, halatı ipliğe benzetmektir.

İbn Abbas bu âyette tamamen akli bir tefsir yapmıştır. Zira, cemel kelimesinin deve manâsına değil de halat mânâsına geldiğini ve bunun akla daha uygun olduğunu söylemiştir.

Bu türlü örnekleri çoğaltmak mümkündür. İbn Abbas Tefsiri ve diğer tefsirler incelendiğinde görülecektir ki, İbn Abbas, Kur'an'ı tefsir ederken sadece rivayete dayanmamıştır. Hatta ez-Zehabî, Tabakâtü'l-Müfessirin'de İbn Abbas'ın tefsirde Arap şiirine dayanmasının tartışmasını yapmaktadır. Bizim de bu makaleyi yazmaktan maksadımız, İbn Abbas'ın bu yönünün de araştırılmasını gündeme getirmektir. Bunlara ilâveten İbn Abbas'ın tefsirleri çok tenkit görmüştür. Bu da onun akli tefsirler yaptığını gösteren delillerdir.

KAYNAKLAR

1. Tefsir İbn Abbas, Hamîş mecmaut-Tefâsir, el-Matbaatü'l-âmire, Kahire 1317.
2. el-Keşşaf an hakâik gavamizi'tenzil ve uyunul-akâvil fi vücûhu't-Te'vil, Dâru'l-Kitab el-arabî, Beyrut.
3. Hacı Halife, Keşfu'z-zunun 438-1226.
4. el-Hatib el-Bağdadî, Tarih Bağdat 1/175, Matbaatü'l-Hancı Kahire 1931.
5. Brockelmann, GI, 190; SI, 331, 403.
6. Mu'cemu'l-müellifin 6/66.
7. İslam Ansiklopedisi I, 26-27.
8. et-Tefsir ve'l-müfessirün, Daru'l-Kütüb al-hadise, Kahire 1976.
9. Tehzibu't-Tehzib Cilt 5 s. 276 ve devamı.
10. el-İtkan, Suyutî, I, 141, Mısır tabı, 287 H.
11. Tabakat İbn Sa'd, İbn Abbas.
12. Tabakatü'l-Müfessirin-Zehabi, Beyrut